

Foredraget: ”På sporet av minoriteter i Kistrand kommune”

Lakselv bibliotek og Kvensk Institutt i Børselv, 31. januar 2008

Av Kaisa Maliniemi Lindbach, dr. art

I de tidligste dokumentene fra Kistrand kommune er etnisitet sjelden nevnt. Til tross for at staten har innført en strengere språkpolitikk ovenfor landets minoriteter, ser den ikke ut til å ha slått ut i Kistrand kommune. Det var vanlig at sognepresten rapporterte til bispedømmet om etniske forhold i sognet. I et brev fra 1865, som sogneprest Rode sendte videre til biskopen, oppfatter presten kvenenes blanding med samene som uheldig. I brevet beskriver han detaljert den kvenske befolkningen i Kistrand. Ifølge Rode er kvenene hovedsakelig bosatt i Lakselv og Børselv, men enkeltpersoner og familier har bosatt seg også i samiske områder. Ifølge han behersker bare 6 av disse kvenene kun kvensk, mens de fleste forstår samisk. Han fortsetter at

Det er ogsaa meget tvilsomt, om der udenfor ovennevnte 6 Personer og nogle faa andre hertil personlig Indflyttede (De Fleste ere fødte her af indflyttede Foreldre eller Besteforeldre) findes fuldkommen ublandede Kvæner; der er ialfall ikke nok mange Familier, hvor man ikke med Bestemthet kan påvise Blanding med Lapper”, ligesom det bliver mere og mere almindeligt, at Kvænungkarer søger sig Hustruer blant Karasjoks Fjeldfinnepiger. At Kvænerne her haver tilegnet sig Lappisk Klæderdragter og levemaade ligetil den lappiske skiddenferdighet, bør ogsaa bemerkes¹

Alle eldre dokumenter inneholder imidlertid ikke negative beskrivelse av samer og kvener. Blant formannskapets korrespondanse og saksdokumenter finnes også dokumenter som gir et positiv bilde av befolkningen i området.

Det mest interessante dokumentet stammer fra 1868. Daværende ordfører L. Holmgren beskriver fattigsituasjonen i Kistrand kommune i et "Følgeblad til Schema a, Fattigkommissionerne". Han skiller ikke etnisiteter, men de fattige i Kistrand var i stor grad kvener og samer. Han beskriver at de fattiges situasjon generelt ligner andre kommuner i Finnmarken amt. Ifølge han er de største årsakene til fattigdommen dovenskap, drukkenskap og slet husholdning. Han skriver at "alle tre virker i felleskab og gaa saa at sige op i hverandre". I denne tiden var det vanlig å oppfatte disse forholdene som årsaker til fattigdom i stedet for å se dem som følger av fattigdommen. Samtidig som fornuftspolitikkens bredte seg mot slutten av 1800-tallet ble dovenskap og drukkenskap i høyere grad knyttet til de kvenske og samiske befolkningene, og den ble sett som en av deres naturlige egenskaper. Dette ledet videre til argumenter fra Statens side for å "sivilisere" de etniske minoritetene til å bli norske borgere. Ordføreren fortsetter likevel at

"Det er rent undtagelses vis, at man her i Kistrands sogn ser Folk i den Grad berusede, at de ei kan styre seg selv. Men den saakaldte maadeholdene Drikken er derimot her temmelig udbredt". Her findes neppe en Mand i Sognet, der besøger Handelen uden af kjøbe ½ Pagl Vin om ei mer.²

Han skriver videre at det er nettopp i forbindelse med handelsreiser at folk for en enkelt gang drikker sig beruset.³ Interessant i dette tilfellet er det at ordføreren, som samtidig er lærer og kirkesanger i Kistrand, forsvarer befolkningen i Kistrand kommune og oppfatter innbyggerne stort sett som siviliserte folk. Samtidig benekter Holmgren ikke at "drukkenskap" er et problem. Han konkluderer at

---

¹ Kistrand/Porsanger sokneprestembete, Inr. 15. Kopibok 1865-1878, 5.12. 1865

² Kistrand kommune, Inr. 1. Formannskapet, 1868.

³ Kistrand kommune, Inr. 1. Formannskapet, 1868.

”For mig staar det derfor ganske Klart, at Drukkenskab i den forstand, som jeg nu har fremhævet den, i Forening med Dovenskab og slet Husholdning har bragt den Del af Sognet, der nu værer den største byrde, paa Fattigvesenet.”⁴

Ordførerens forsvar motstrider forventninger man er forbedt på å finne i offentlige dokumenter. Man antar at myndighetene ville forholde seg hovedsakelig negativt til etniske minoriteter.

Ordfører Holmgren var likevel ikke ferdig med følgebrevet sitt. Han beskriver folks dovenskap og husstell på en moraliserende måte, slik man kunne vente fra styresmaktene. Han skriver at folket ikke arbeider mer enn de vil. Som eksempel nevner han at når det vintertid ikke lar seg gjøre å fiske lengre ute i sjøen, ligger men heller uvirksom enn å drive mindre lønnsomt fisk nærmere land. Han fortsetter at den lange mørke vinteren ikke anvendes til å skaffe nødvendige ting til hjemme, som ved. På denne måten oppstår det ”total forarmelse”. Han skriver videre at det ikke anvendes omtanke på å fordele det lille man har. Nettopp her kommer det fram et spesielt trekk i hans beskrivelse som forklarer en del av befolkningens mentalitet.

Han skriver at:

Man lever for Dagen. Eier man fra Høsten noget bedre Mad f. Ex. Kjöd, saa nöyes dette rigelig, indtil det alt er forbrugt. Da maa man ofte hungre i Dagevis, og naar da Fattigvesenet maa bestaa med Mel, maa man nöies med Mel og Vand, (--).⁵

For meg ser det ut for at harde vilkår har lært folk å ta det rolig samtidig som man konsentrerer seg bare om en dag av gangen. Folket har antagelig tilegnet seg en egen livsfilosofi for å overleve i fattigdom, noe som kunne være vanskelig å forstå for de utenforstående.

---

⁴ Kistrand kommune, Inr. 1. Formannskapet, 1868.

⁵ Kistrand kommune, Inr. 1. Formannskapet, 1868.

Saken ”Mikkel Eriksen” i 1882

Midt på 1800-tallet var det ønskelig at gudstjenestene eller deler av gudstjenester ble tolket på samisk og kvensk i områder der befolkningen ikke forstod norsk. Den kgl.res. av 24. febr. 1848 oppfordrer prester til å ta kvensk ved siden av samisk. Likevel er det bare en prest i Finnmark som har kvensk eksamen på 1850-tallet. Hvordan tolkninger i praksis ble drevet i språkdistriktene generelt, varierte meget avhengig av prest og kommune. I Vest-Finnmark ble det vanligvis brukt mer norsk bortsett fra i Kautokeino og Karasjok. I Kistrand kommune var Lakselv og Børselv hovedsaklig kvenskspråklige på 1800-tallet. På slutten av 1860-tallet var det 182 kvener i Lakselv, av dem forstod 3 norsk, 100 samisk og 79 bare kvensk. I Børselv bodde det 124 kvener, hvorav ingen forstod norsk, 70 samisk og 54 bare kvensk. På 1870-tallet kunne man ta eksamen i kvensk og samisk ved Tromsø seminar, men mange prester fikk språkopplæring hos språkkyndige kolleger i Finnmark. Etter hvert som språkpolitikken begynte å slå inn med større kraft, ble spørsmålet om tolkning på kvensk tatt opp blant prestene og deres overordnede. Noen prester mente at hvis man tolket på kvensk, var det samme som dyrke den kvenske nasjonalitet. Dette har konsekvenser også i Kistrand kommune.⁶

Kistrand kommunens arkiv inneholder en lang korrespondanserekke mellom sogneprest Ihle, biskop Smith, prost Moe og formannskapet i Kistrand kommune i 1883. Saken gjelder fjerning av kirketolk og kirkesanger Mikkel Eriksen fra sin stilling, fordi han tolker gudstjenestene på kvensk i Lakselv kapell, til tross for at det er forbudt. Ifølge ”Kopibok 1865-1875” fra Kistrand/Porsanger sokneprestembetes arkiv

kommer det fram at i flere tiår er samisk blitt prioritert foran det kvenske språket, samtidig som tolkning på kvensk ikke har blitt sett som nødvendig, fordi de fleste kvenene forstod samisk.⁷ Ifølge de lokale arbeidsavtalene var Mikkel Eriksen forpliktet til å tolke på samisk, men han trosset dette reglementet og brukte kun det kvenske språket. Det kvenske språket ble sett som et fremmed språk, og det kunne ikke lenger brukes under gudstjeneste i den norske kirke. Paradokset er at i den samme perioden som Mikkel Eriksens sak ble tatt opp, ble kvensk brukt i administrasjonen på andre områder i Kistrand.

En av hovedgrunnene til at Eriksen ble fjernet som kirketolk var språkpolitikk. Allerede i 1872 etter fire år som lærer i Kistrand skriver daværende sokneprest Moe til Stiftsdireksjonen om sine bekymringer om at M. Eriksen er "noget dårlige i det norske sprog".⁸ Moe blir senere prost i Hammerfest prostembete og deltar i korrespondanse i Eriksens sak. Ifølge sognepresten Ihle virker det kvenske språket hemmende på fornorskningen. Han fortsetter at

"paa den Maade bliver efter min Formening det kvenske Element, som i Laxelv truer med at tage overhand, støttet og opretholdt i betydelig Grad".⁹

Denne tendensen i Lakselv stridde mot myndighetenes intensjoner om å få "de fremmedartede folkeslag" fornorsket. Ifølge historikerne ble fornorskningspolitikken formalisert i sin fulle kraft på 1880-tallet, og flere virkemidler ble tatt i bruk, i skolen og kirken dominerte ettspråkspråkpolitikken.¹⁰ Ifølge arkivmateriale fra Kistrand ser

---

⁶ Dahl 1957: *Språkpolitikk og skolestell i Finnmark*, 174-190.

⁷ Se sokneprest Rodes brev til prost. Kistrand/Porsanger sokneprestembete, Inr. 15. Kopibok 1865-1875, 11.11. 1869.

⁸ Kistrand/Porsanger sokneprestembete, Inr. 15. Kopibok 1865-1878, 6.1. 1872.

⁹ Kistrand kommune, Inr. 2. Formannskapet, 1883.

¹⁰ Ryymin 2003: "*De nordligste finner*", 6.

1880-tallets språkpolitikk ut til å ha vært hardere mot det kvenske språket enn mot det samiske.

Saken "Eriksen" viser forskjellsbehandling mellom samene og kvenene drevet av den norske kirken. Forskjellsbehandlingen er en kjent minoritetspolitisk metode, noe som hovedkulturer har brukt overalt i verden gjennom tidene ved å lønne eller ved gi den ene gruppen flere privilegier enn den andre, og dermed skape splittelse mellom befolkningsgrupper. Den norske kirken ser likevel ut til ha en rasjonell begrunnelse for forskjellsbehandlingen. Allerede på den tiden oppfattet den norske kirken samene som et opprinnelig folkeslag i Norge, noe som forårsaket at kirken følte spesielle forpliktelser ovenfor dem. Når det gjelder kvenene, ble de sett som innvandrere.¹¹

Ifølge "Formannskapetets arkiv" i Kistrand kommune var det bare lov å tolke prekene og gudstjenestene på samisk på 1880-tallet, unntatt ettermiddagsgudstjeneste og bibellesninger, som kunne tolkes på kvensk, hvis kvenene ikke forstod samisk eller norsk. Sognepresten skriver at

Med hensyn til ovenstaaende (nemlig Formannskabets) Skrivelse skal jeg tillade mig at erklære, at jeg maa være enig med Formannskabet i at Tolkningen i Laxelv Kapell ikke bør foregaa paa Kvænsk, da jeg har Erfaring for, at Mange af den lappiske Befolkning, som søger Lakselv Kapell, ikke forstaa Kvænsk saavidt, at kunde have synderlig Frukt af Tolkningen".¹²

Biskop Smith svarer at

"Tolkning paa Kvensk i videre Udstrækning maa ikke tilstedes, og hvis M. Eriksen ikke kan eller vil rette sig herefter, maa han ikke mer benyttets som Kirketolk".¹³

---

¹¹ Eriksen & Niemi 1981: *Den finske fare*, 62.

¹² Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, , 1883.

¹³ Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883.

Det var likevel Eriksen selv som sa opp sin stilling som kirkesanger i Lakselv etter presset han ble utsatt for. Han underretter soknepresten ved å skrive at

”han ikke lenger kan være Kirkesanger ved Laxelv kapell, hvis det ikke tillades ham at tolke paa Kvænsk”.

Han ønsker å beholde sin stilling som lærer. Eriksen blir underrettet om at hans tjenester ikke blir benyttet i Lakselv mer.¹⁴

Den andre grunnen til sogneprestens, prostens og biskopens kraftige reaksjoner kan sees å være faktumet at Eriksen var læstadianer. Læstadianismen ble ikke sett på med gode øyne av de norske myndighetene, spesielt etter tragedien i Kautokeino på 1850-tallet. På 1800-tallet ble læstadianismen ofte assosiert med opprørskhet, noe som også kommer fram i Eriksens oppførsel, når han absolutt vil tolke gudstjenestene til kvensk, til tross for at på høsten 1882 var tolkning på kvensk regulert til bare å gjelde ettermiddagstjeneste i Lakselv kapell.¹⁵ Ifølge sognepresten oppfyller han ikke sine plikter som kirketolk, og er dermed uskikket som tolk.¹⁶ Eriksen måtte gå fra sin stilling som kirketolk. Prosten skriver at Eriksen var en slags lokalleder blant læstadianerne i Lakselv.¹⁷

I tillegg ble Eriksen observert i å ha kontakter med kvenske lekpredikanter i 1881, noe som soknepresten Deinboll meldte videre til prosten¹⁸, og den nye soknepresten Ihle meldte til biskopen i 1882. I det samme brevet skriver Ihle at Eriksen er oppsagt fra sine stillinger som kirketolk og kirkesanger, noe som berører hans stilling som

---

¹⁴ Kistrand/Porsanger sokneprestembete, lnr. 18. Brevjournal 1880-1884, 14.1. 1882.

¹⁵ Hanssen 1986, 271.

¹⁶ Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883.

¹⁷ Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883.

¹⁸ Kistrand/Porsanger sokneprest embete, lnr. 16. Kopipibok 1878-1885, 5.1. 1881.

lærer.¹⁹ Noen dager tidligere skrev han til biskopen at biskopen underrettes om Mikkel Eriksens forhold til "de kvænske lægpredikanter og de religiøse svermere i Menigheden"²⁰, men dette brevet blir ikke sendt.

I tillegg til at Eriksen måtte gå fra sin stilling som kirketolk og kirkesanger, reiser biskopen tvil om hans evner som skolelærer. Prosten vil ha flere opplysninger om hvordan Eriksen skikker sig som lærer i det hele, og hvordan han stiller seg til Fornorskningen.²¹

Eriksen blir også fjernet fra sin stilling som skolelærer. Ifølge Manntalslister 1889 og 1890 livnærer Eriksen seg da som fisker og bonde.²²

Som en siste grunn til å få Eriksen fjernet fra sine stillinger nevner sognepresten at:

"Hvad der specielt angaar Eriksen som Kirketolk, skal jeg tillade mig at oplyse, at selv Kvenserne er misfornøide med ham".²³

Sognepresten nevner ikke hvorifra han har fått informasjonen sin. En del kvener kan nok ha vært skeptisk mot læstadianismen. Selv om læstadianisme i stort grad var utbredt blant kvenene på 1880-tallet, betyr det ikke at alle var læstadianere. I tillegg var læstadianismen er en ganske ny bevegelse i Kistrand på denne tiden.

Eriksen fikk økonomiske vanskeligheter etterpå. I 1887 skriver soknepresten til prosten og spør om de kunne ha pensjon til Eriksen, som bare har inntekter fra et lite jordbruk og jobb som hjelpevaksinator, samtidig som han har fem småbarn. Som

---

¹⁹ Kistrand/Porsanger sokneprest embete, lnr. 16. Kopipibok 1878-1885, 7.2. 1882.

²⁰ Kistrand/Porsanger sokneprest embete, lnr 16. Kopipibok 1878-1885, 26.1. 1882.

²¹ Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883.

²² Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883; lnr. 4, 1889 og 1890.

fisker tjener han meget lite.²⁴ Eriksen ble ansatt som lærer igjen på midten av 1890-tallet, men han fikk aldri mer fast stilling.²⁵

Etniske kategoriseringer i korrespondanse- og saksdokumenter

Etnisitet kommer ofte ikke direkte fram i det offentlige materiale i Kistrand kommune. Det finnes likevel tilfeller der etnisk tilhørighet er nevnt, spesielt når saken gjaldt en som var født i Finland eller var flyttsame. I Kistrand kommune var både samene og kvenene hovedsakelig fastboende folkegrupper. Felles for alle samfunn er at de prøver å skape enhet i fellesskapet ved å stenge de fremmede og utenforstående ute. I Kistrand kommune var det to grupper som ble marginalisert av de lokale myndighetene: De som kom fra Finland og flyttsamene, ofte kalt fjellfinner. De ble sett som ustabile elementer i det stabile samfunnet; de var "de andre". Samfunnets behov for å kategorisere de som skiller seg ut fra enheten kommer til syne som betegnelse eller etnonym foran enkeltpersoners navn.

Det ser ut til at i Kistrand kommunes arkivmateriale fra 1800-tallet blir den stabile samiske eller kvenske befolkningen ikke beskrevet gjennom etnonym eller generaliseringer. Deres opprinnelse blir ikke nevnt i dokumentene. De skiller seg som enhet fra flyttsamene og fra de som kommer fra Finland. Generelt sett befinner flyttsamene seg på det laveste trinnet i samfunnshierarkiet i det lokale fellesskapet i Kistrand. I de siste årene har flere kulturforskere blitt opptatt av spørsmålene om kulturell representasjon eller bilder av en etnisk gruppe. Spørsmålene inneholder tre aspekter: kategorisering, objektivitet/subjektivitet og tolkning.²⁶ Stereotypiseringer og

---

²³ Kistrand kommune, lnr. 2. Formannskapet, 1883.

²⁴ Kistrand/Porsanger sokneprest embete, lnr. 17, Kopipibok 1885-1893, 4.5, 1.6. 1887.

²⁵ Richter Hanssen 1986: *Porsanger bygdebok*, 271

²⁶ F. eks Edward Said som skriver om kulturell representasjoner i sitt verk *Orientalism* (1978).

feiltolkninger er deler av disse spørsmålene. Ifølge det norske synet blir flyttsamene sett som ustabile, upålitelige, usiviliserte, barnaktige, irrasjonelle og tilbakeholdende, mens det norske folket har egenskaper knyttet til maskulinitet, demokrati, rasjonalitet, moral, dynamikk og progressivitet.

I et dokument fra Kistrand fattigkommisjon til lærer Nilsen kommer generaliserte negative bilder av flyttsamer fram. I brevet blir det spurt om hvor lenge en finn, Aslak Iver Olsen har oppholdt seg i sognet og hvor han befinner seg.

Ifølge Nilsen har Olsen holdt seg i fjellene omkring Børselv og Lerpol. Han skriver at: "Forleden vår var han blind i en længere tid, hvorfor han mistede mange af sine ren, som formodentlig blev ham frastålet af andre finner".

I brevet kommer det fram at han i den siste tiden antagelig har holdt sammen med andre reineiere, men Nilsen stiller seg mistenkelige til de opplysninger han har fått fra myndighetene i Karasjok, som ikke nevner Olsen i folketellingen. Nilsen antar at i år må Olsen reise sammen med andre "fjeldfinner" til Karasjok. Brevet slutter med at "Nüere oplysninger om ham kan, om ønskes, erholdes ved henvendelse til hvemsomhelst af de eldre folk i Børselv, f. eks. Samuel 3de, Rasmus Nilsen eller Samuel Samuelsen".²⁷

I dette dokumentet kommer myndighetenes holdning mot flyttsamene fram mellom linjene. Det at betegnelse "fjeldfin" blir brukt flere ganger i dokumenter for å beskrive denne etniske gruppen, viser behovet for kategorisering. Verken Olsen eller andre flyttsamer blir beskrevet på en objektiv måte. I svaret avsløres holdninger om

---

²⁷ Kistrand kommune, lnr. 30. Fattigstyre, 1891.

samene som ustabile, upålitelige og usiviliserte folk, som stjeler fra hverandre. Disse generaliserte bildene av det samiske folk lever fortsatt, noe som kommer fram f. eks i massemedia og underholdningsprogrammer. For å fremheve den stabile befolkningen i Kistrand, nevnes "eldre folk i Børselv", noe som i dette tilfellet er kvener.

Dokumentene fra Kistrand viser at personene som er født i Finland, ikke blir generalisert gjennom like negative bilder som flyttsamene, selv om mange av dem ikke blir regnet innefor den stabile befolkningen i Kistrand. I 1883 sender Hammerfest fattigkommisjon et brev til Hammerfest byfogd, der de søker om penger for en kvensk manns, Johan Johannessen Puroniemi/Poroniemis²⁸ hjemreise til Kistrand. I Hammerfest har han utholdt straff, men dokumentet beskriver ikke dette punktet nærmere. I brevet blir ikke hans etnisitet nevnt, men han er en 66 år gammel mann født i Kalajoki sogn i Finland. Han kom til Norge på 1860-tallet, men hadde ikke noe fast eiendom i Kistrand. I de siste 7 årene har han holdt seg i Kistrand kommune. Ifølge brevet er han gift enten i Finland eller Sverige, men han vet ikke om hans kone lever.²⁹

Johan Poroniemi/Poroniemi dukker opp igjen i arkivmateriale høsten 1887. Med påholden penn skriver han at han lider virkelig nød, fordi han har ikke annen mat enn mel. Ut fra håndskriften er brevet blitt skrevet på kvensk av Samuel Mikkelsen.³⁰ Våren 1888 sender handelsmann Lilleboe på vegne av Poroniemi/Puroniemi et brev til Kistrand fattigkommisjonen. Han skriver at

---

²⁸ Hans navn skrives i de norske dokumenter både som Poroniemi (Reinnes) og Puroniemi (Bekkness).

²⁹ Kistrand kommune, Inr. 29. Fattigstyre, 1883.

Jeg har før kunnet hjelpe til med forskjellige arbeider i det huset, hvor jeg har boet, og har da ogsaa nydt nogen paaskjænnelse herfor, men mit syn er nu saa svagt, at jeg har vanskelig for at finde mig til rette selv med høilys dag, og da siger det sig selv, at det ikke kan blive rart bevendt, men hvad man kan udrette.³¹

I huset der han bodde, hadde han blitt plassert av kommunen. I 1800-tallets samfunn var det vanlig at private personer tok vare på fattige, og at de fikk en liten støtte fra fattigkommisjonen. Fattigkommisjonens leder skriver i et notat i det samme brevet at han på egen hånd har anvist Poroniemi mel hos handelsmannen.³²

Litt senere det samme året skriver både lensmann Grape og skolelærer Nilsen til fattigkommisjonens formann Larsen og beskriver "fattiglem" Johan Poroniemis nød som helt uholdbar.³³ Poroniemi blir sent fra hus til hus før han endelig havner hos den tidligere nevnte Mikkel Eriksen. Saken Poroniemi viser at hans lave status i fellesskapet som blind mann fra Finland, gjør han til en kasteball i datidens sosiale system. Han var helt avhengig av godvilje fra styresmaktene og enkeltpersoner i Kistrand kommune.

Hjemstavsrett og statsborgerskap

Mange av kvenene som hadde bosatt seg i Norge, var ikke norske statsborgere. Dette kunne skape problemer hvis de havnet hos fattigkassen eller begikk kriminelle handlinger. Til tross for at Norge hadde opphevet passtvang i 1860, fikk de reaksjonære og restriktive kretsene gjennomslag det samme året. Norge skrev nemlig sammen med Russland en gjensidig avtale der de kunne utvise uønskete personer fra landet. Avtalen gjaldt ofte dem som måtte ty til hjelp hos fattigkassen.

---

³⁰ Kistrand kommune, lnr. 29. Fattigstyre, 1887.

³¹ Kistrand kommune, lnr. 29. Fattigstyre, 1888.

³² Kistrand kommune, lnr. 29. Fattigstyre, 1888.

Fordi konvensjonen var knyttet til hjemstavnsrett, rammet den særlig unge kvener som ikke hadde etablert seg i landet. Likevel rammet ikke konvensjonen bare fattige og unge folk, men den ga frihet for myndighetene til å kvitte seg med personer som ble oppfattet som uønskede av forskjellige grunner.³⁴

Etter at jeg har gjennomgått fattigstyrets materiale, overrasker det meg at det har vært lite materiale knyttet til hjemsendelsen av kvener fra Kistrand. Selv om Kistrand ikke ble rammet av den store innvandringsbølgen på 1800-tallet, var det en og annen som fant veien til Kistrand. Einar Niemi skriver at i Vadsø ble konvensjonen knyttet til hjemsendelse flittig brukt av norske myndigheter. Fra 1860 til 1900 kan man finne en lang rekke utvisningssaker der kvenene blir omtalt som "finlænder" eller "finlænderinder".³⁵ I motsetning til Vadsø, ble i Kistrand kommune dette instrumentet lite brukt i forbindelse med kvener uten hjemstavnsrett. Sannsynligvis har nykommerne ikke vært et like stort problem i Kistrand som de har vært i Vadsø. En mulig grunn til at Kistrand ikke sendte uønskede personer tilbake til Finland var at myndighetene i Kistrand kommune var mer tolerante i forhold til kvener enn myndighetene i Vadsø kommune. Man ser i andre deler av kommunearkivet, at kommunen forholdt seg tolerant mot minoriteter. 90 % av befolkningen i Kistrand tilhørte en minoritet.

Mangel på hjemstavnsretten forårsaket også problemer for andre enn dem som kom fra et annet land. I Kistrand kommunes arkiver finnes et tilfelle som handler om en liten gutt på 7 år. I 1892 sender Kistrand fattigkommisjon et brev til Lyngens fattigkommisjon, der de svarer på Lyngens krav om å få refusjon for guttens

---

³³ Kistrand kommune, Inr. 29. Fattigstyre, 1888.

³⁴ Niemi 2003: "Del I. 1814-1960". - *Norsk innvandringshistorie* 2, 143-144.

kostnader i Lyngen. Ifølge brevet hadde en mann fra Lyngen tre år tidligere tatt med seg en liten gutt fra Kistrand kommune, og hadde lovt å oppdra gutten som sin egen sønn. I brevet fra Kistrand ser det ut til at rett etter at mannen kom til Lyngen med gutten, havnet barnet på fattigkassen, men brevet fra Lyngen presiserer dette punktet ved å si at det tok et par år før gutten havnet hos fattigkassen og beskylder Kistrand for feilinformering. Ifølge brevene har gutten påført fattigkassen en regning på 78,79 kroner, et beløp som var stort på denne tiden. Fattigstyret i Kistrand hevder at hvis gutten hadde holdt seg hos foreldrene, hadde gutten ikke forårsaket slike bekostninger. Problemet i saken er at foreldrene ikke har råd å betale guttens reise tilbake. Man kunne heller ikke sende gutten alene, men fattigkommisjonen i Kistrand nekter å betale for reisefølge. Fattigkommisjonen i Kistrand hevder at Lyngen er ansvarlig i saken, fordi det var en mann fra Lyngen som har forårsaket hendelsen. Gjennom flere brev krangler kommunene om hvem som er ansvarlig for å betale hjemreisen og guttens kostnader i Lyngen. I denne saken ser det ut til at kommunene er mer opptatt av krangelen om penger enn om guttens skjebne. Til slutt bestemmer kommunene seg for å sende saken til Kirkedepartementet.³⁶

Saken har også et etnisk element i seg. Ifølge de kranglede parter skaper guttens dårlige kunnskaper i norsk vanskeligheter med å sende han hjem. Gutten er sannsynligvis samiskspråklig, fordi han er fra Smørfjord. Den måten gutten blir beskrevet på i brevene viser holdninger hos de norskspråklige myndighetene. En dame som vitner i saken skriver at gutten ikke kan sendes hjem uten reisefølge fordi

”han var saa barnaktig, naar der var fremmede tilstede, at der var ikke et ord af faa høre hos ham, ikke engang saavidt at han krævede sig, men gjorde

---

³⁵ Niemi 2003, 143.

³⁶ Kistrand kommune, lnr. 30. Fattigstyre, 1892.

heller sin Fornødenhet i sine Klæder, og meget kunde man heller ikke vente hos ham, da han blot var omtrent 7-syv Aar gl. og daarlig forstod han og endda daarligere talte han Norsk”.³⁷

Den som leser dokumentet etterpå, får inntrykk av at gutten var tilbakestående uten at han trengte å være det. På 1800-tallet var man ikke klar over at traumatiske opplevelser kunne skape adferdsforandringer hos barn, selv om moderne psykologi hadde begynt å bre seg i intellektuelle miljøer. I dag forstår vi at omstendigheter rundt hans bortføring fra hjemmet til en annen del av Nord-Norge når han var omlag 4-5 år, måtte være traumatisk. I tillegg måtte det at han snakket et annet språk og ikke ble forstått, ha vært en påkjenning for ham. Det som i det moderne samfunnet kan oppfattes som naturlige reaksjoner forårsaket av traumatiske opplevelser, ble i tidlige tider ofte tolket som evnesvakheter. Selv om dette ikke kommer direkte fram i dokumentene, tyder ordvalgene på dette.

Noe måneder etter at saken ble sendt til Kirkedepartement, tar denne saken imidlertid en interessant vending. En mann fra Smørfjord sender et brev til sognepresten i Kistrand der han forteller, at gutten er tilbake i Smørfjord. Brevet er skrevet på gebrokkent norsk, men det kommer fram i brevet at gutten ikke har fått mer en 20 kroner og noen klær fra fattigkassen i Lyngen. Brevet nevner ikke hvem som har tatt gutten tilbake til Kistrand, men navnet, Hans Andersen, mannen som førte gutten til Lyngen, blir skrevet foran den undertegnede Kristian Danielsen, noe som kan tyde på at Andersen brakte gutten tilbake til hjemmet og vitner om at brevets innhold er korrekt.³⁸ Hva som hadde skjedd i Lyngen, kommer ikke fram i materialet. Dagens leser kan konstatere at guttens kostnader i Lyngen rett og slett viser uregelmessigheter i fattigkassens regnskap.

---

³⁷ Kistrand kommune, Inr. 30. Fattigstyre, 1892.

Samiske og kvenske dokumenter

I Kistrand kommunes arkiv har vi gjort oppsiktsvekkende funn. Vi har funnet dokumenter på samisk og kvensk fra 1800-tallet. Total finnes det i Kistrand kommunes arkiv cirka 240 kvenskspråklige og 120 samiskspråklige dokumenter i perioden 1867-1910. I utgangspunktet ventet jeg at hvis man skulle finne minoritetsspråklig materiale, skulle man finne dem i skolestyrets arkiv. Vi fant likevel ingen dokumenter på kvensk der, men noen få på samisk. Dette er likevel ikke oppsiktsvekkende, fordi skolen tross alt var den første og mest effektive institusjonen, der statens offentlige språkpolitikk ble realisert i fornorskningstiden. De fleste dokumentene finnes i fattigstyrets arkiv. Den største mengden er fra århundreskiftet 1800-1900. Det er et paradoks at det finnes minoritetsspråklige materiale nettopp fra denne tiden, fordi fornorskningen og språkpolitikken var meget hard på denne tiden, spesielt i skole og kirke som vi har beskrevet tidligere.

Arkivfunnene på samisk er ikke oppsiktsvekkende i seg selv, fordi man har vist at det i noen grad finnes dokumenter på samisk i eldre arkiver. Det som er oppsiktsvekkende ved funnene, er mengden av dem, som er overraskende stor. Man har nemlig antatt både i forsknings- og arkivmiljøer at det finnes lite materiale på samisk til og med i de samiske kommunene som Karasjok og Kautokeino. Vil denne antagelsen være korrekt? Er det bare holdninger mot det samiske språket, som er blitt oppfattet som mindre viktig og relevant i offentlige sammenhenger? Etter min mening er det på tide

---

³⁸ Kistrand kommune, lnr. 30. Fattigstyre, 1892.

å gå gjennom arkiver i samiskspråklige kommuner og finne ut hva de egentlig inneholder.

Arkivfunnene på kvensk er mer sensasjonelle, fordi ingen visste at det finnes dokumenter på kvensk i hele. Noen språkforskere har hatt en viss ide om at det kan finnes kvenske dokumenter, men den generelle holdning blant forskere har vært en antagelse av at det finnes ingenting i arkivene. For det kvenske språket er funnene gull verdt. Etter at kvensk ble erklært som eget språk i 2005, har man begynt et revitaliseringsprosjekt for å skape et standardisert kvensk språk. Forskere og språkaktivister har hovedsakelig brukt en kvenskspråklig roman, *Kuosuvaaran takana* av Alf Nilsen Børskog fra 2004, som er den første romanen på kvensk, som grunnlag for skrevet kvensk språk sammen med lydbånd fra 1960 til 1980-tallet. Når det gjelder samisk har språket vært standardisert allerede i flere hundre år, selv om det ikke finnes så mange tekster på samisk fra 1800-tallet.³⁹ Arkivfunnene på kvensk viser at kvenene kunne skrive på sitt eget språk allerede for 150 år siden, selv om språket deres ikke var standardisert. Dokumentene vil bli en viktig kilde for språkforskere i framtiden i deres arbeid med det kvenske språket.

Arkivfunnene har også en annen dimensjon enn bare språkpolitisk. De viser språklige forhold i et lokalsamfunn som ikke er blitt beskrevet av historikerne før. Arkivdokumentene på samisk er hovedsakelig brev fra private personer til myndighetene, men det finnes også dokumenter som viser at i noen tilfeller kunne man få svar på samisk fra myndighetene. På kvensk ble det derimot skrevet alle slags dokumenter, som korrespondanse mellom styremedlemmer, oppsigelser,

---

³⁹ I 1728 oversatt presten Morten Lund *Luthers lille katekisme* på samisk. I 1748 skrev Knud Leem en samisk gramatikk.

regnskap, bilag, brev fra private personer osv. Man finner flest dokumenter i fattigstyrets arkiv. I noen tilfeller fikk personer svar på sine henvendelser på samisk eller kvensk. Dette viser at Porsanger var trespråklig allerede for over hundre år siden, og at også embetsmenn i kommuneadministrasjonen kunne tre språk. Dokumentene forteller likevel noe mer sensasjonelt: Kvensk var brukt som administrasjonsspråk i Kistrand på slutten av 1800-tallet sammen med norsk. Denne retten ble fjernet fra befolkningen noen tiår senere. For meg ser det ut til at selv om kvenene og samene har spesielle rettigheter i dagens samfunn, er de likevel i dag som språkbrukerne mer diskriminert enn de var for over hundre år siden i Kistrand kommune.

Minoriteter på 1900-tallet

På 1900-tallet, før andre verdenskrig, er dokumentene knyttet til samer og kvener ofte relatert til språksituasjonen i kommunen. Vi tar opp et par eksempler på dette.

I mellomkrigstiden sender biskopen et spesielt brev til soknepresten til Kistrand. På grunn av brevets innhold, antar jeg at lignede brev er sendt også til andre prester i Nord-Norge i 1930. Brevet er basert på en rundskrivelse om læstadianerne. Referatet er skrevet på følgende måte:

Peker på at det er av en viss nasjonal grensepsykologisk betydning at l.[læstadianerne] beholder sitt tillitsforhold til den norske kirke. Opfordrer 1. til studium av læstadianismen 2. å gjøre sig klart i [læstadianernes] sterke religiøse makt over tilhengerens psyke, ennvidere tilh. primitive kulturgrunn, 3. å ta l. [læstadianerne] som barn "uten å irriteres av deres trangsyn". Møt dem i de centrale fellesting i troen.⁴⁰

---

⁴⁰ Kistrand/Porsanger sokneprestembete, Inr. 21. Brevjournal 1927-1937, 8.2. 1930.

Dette brevet er interessant på flere måter. Det viser etniske og kulturelle trekk samtidig som det oppfordrer til maktbruk og kontroll. Rundskrivelsen peker klart til Finland. På 1920-tallet var både norske og svenske myndigheter bekymret om at det blant læstadianerne kunne oppstå finsknasjonalistiske tendenser. I denne tiden reiste finske predikanter rundt i bygdene på hele Nordkalotten. Myndighetene antok at predikantene spredde nasjonalistisk ideologi i menighetene. Senere forskning har vist at læstadianismen ikke inneholdte nasjonalistiske tendenser, selv om man ikke vet med sikkerhet hva det ble snakket om i forsamlingene. Kvenene vedgikk at de var norske borgere og understreket lydighet overfor de norske styresmaktene i tråd med trosregimelæren.⁴¹

Rundskrivet beskriver læstadianerne på en nedlatende måte. Brevet nevner den "primitive kulturgrunn" som kan knyttes til den samiske og kvenske kulturen. Hele fornorskningsperioden oppfattet den norske staten og myndighetene de to nordligste minoritetskulturene som mindreverdige og mer primitive enn den norske kulturen. I rundskrivelsen blir læstadianerne sammenlignet med barn og personer som ikke har makt over sin egen psyke, noen som svekker deres posisjon som aktive aktører.

Biskopen oppfordrer til studier av læstadianerne. For det andre har den statlige kirken en strategi for å beherske læstadianere uten at det vekker mistanke hos dem: Møte læstadianerne i en arena som er felles for statskirken og læstadianerne. Samtidig skal prestene ikke ta læstadianerne seriøst, noe som kommer fram i oppfordringen om å ta dem som barn. På denne måten vil statskirken ufarliggjøre læstadianismen som bevegelse og læstadianerne som en marginal gruppe.

---

⁴¹ Ryymin 2003, 303.

Visitatsprotokol for Hammerfest prosti 1896-1936 beskriver forholdene i kommunen i forskjellige år da prosten eller biskopen besøkte sognet. Spesielt er året 1936 interessant. Ifølge den er det kirkelige sterkeste punkt i Børselv, hvor samhold, nøysomhet og hederlighet er fremtredende, hvor antall kirke- og nattverdssøkende er usedvanlig høy til tross for store veiløse avstander (Brenna og Kjæs) og meget liten kai. Også biskopen legger vekt på læstadianismen:

Læstadianerne har adskillig makt, mest i Olderfjord, Børselvstrøket og i Lakselv (nedre ikke øvre Lakselv). Der er flere predikanter: Kristian Olausen (den ledende) i Olderfjord, kirkesang, Johan Samuelsen III (kirkes. B.elv), Per Andersen, Brenelv (mindre betydlig). Den tidligere splid mellom læstadianerretninger er avtatt i senere tid. Forholdet mellom prest og kirke er godt.

Protokollen fortsetter å ta frem de språklige forholdene i kommunen:

Sproglig er Porsanger sterkt opdelt. Best oversikt får man ved å trekke en linje fra Børselvness (Hestnes) og over til Stabursness. Hva der er innenfor denne linje er vesentlig kvensk (dog skogvarre lappisk), det som er utenfor er vesentlig lappisk (dog ytre Billefjord kvensk). Tar man de enkelte grender stiller forholdet sig slik:

Kjæs og Brenna og Lerpollen: hjemmesprog helt lappisk, norsken ikke særlig strekt forstått.

Børselv: hjemmesprog helt kvensk, norsk ikke særlig godt forstått.

Lakselv: hjemmesprog – med meget få undtagelser – kvensk, men norsk nokså godt forstått undtagen av de gamle (en 30-40 stykker). Norsken er tydelig i fremgang, ikke minst på grunn av 6 delt skole, internat, (gjennom 20 år) og veitrafikken.

Staburness (spredt og få) lappisk.

Kolvik-Indre billefjord: hjemmesprog kvensk, norsken i tydelig fremgang.

Kistrand (I. og Y.): hjemmesprog hos de fleste innefødte lappisk, men norsk over det hele forstått.

Olderfjord – Smørfjord: likeså.

(Denne oversikt opsett efter samtaler med lærerene, presten, kjøpmann, lensmann). Norsken overalt i fremgang, svakest i Børselv. Noget kvensk-nasjonalt syn eksisterer ikke. Finsk agitasjon har ikke forekommet.

For meg ser det ut til at områdene, der utviklingen av den kvenske befolkningen var stabil, ikke ble sett som sikkerhetspolitisk like farlige eller mistenkelige som områder der de hadde bodd bare i noen tiår. Når det gjelder for eksempel Nordreisa og

Storfjord, som ligger nært Finland og hadde større kontakter med Finland, ble kvenene oppfattet som mistenkelige på denne tiden, og de ble utsatt for overvåking.

Under krigen og etter krigen ser minoritetene ut til å forsvinne fra arkivet. Et interessant dokument finnes i arkivet, der alle etniske elementene er blitt usynliggjort. Dokumentet er en pressemeldning i forbindelse med gjenåpningen av nybygde Børselv kapell i 1958. Dokumentet forteller om Kistrand kommunes historie der det blir nevnt at i 1719 ble den første kirken bygd i Kistrand. Ifølge meldningen fantes fastboende befolkning bare i ute i fjordene på denne tiden. Meldningen nevner ikke at den fastboende befolkningen var sjøsamere. Meldningen fortsetter at den første fastboende kom til Børselv ca. 1750 og til Lakselv ca. 1785.⁴² Pressemeldningen nevner ingenting om at den første fastboende i Børselv var en kven. Selv om den første innbyggeren i Lakselv var en nordmann som giftet seg med en samejente, var de andre som kom på 1700-tallet kvener. Disse bygdene har vært to av de sentrale kvenske bosettingsområdene i Nord-Norge. Pressemeldningen er et av mange eksempler på etterkrigstidens minoritetspolitikk der etniske elementer og minoritetenes historie er blitt usynliggjort.

Samene blir etter hvert mer synlige i dokumenter, men ikke i stor skala. I saker der samene og samisk språk blir nevnt gjelder det tolkning og undervisning på samisk. Kvenene ser ut til å forsvinne totalt fra offentlige dokumenter helt til den tiden da det finske språket blir tatt opp i undervisningen. Vi har ikke gått gjennom moderne arkiver, men jeg antar at minoritetene er oftere nevnt i de siste tiår på grunn av økt etnisk mobilisering.

---

⁴² Kistrand/Porsanger sokneprestembete, Inr. 5, 1957.